

Piotr Michalik

Prawne gwarancje realizacji zasady rozdziału Kościoła od państwa w XVII-wiecznym Marylandzie

Zeszyty Prawnicze 11/3, 243-264

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR MICHALIK

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

PRAWNE GWARANCJE REALIZACJI ZASADY ROZDZIAŁU KOŚCIOŁA OD PAŃSTWA W XVII-WIECZNYM MARYLANDZIE

Gdy w połowie lat 80. XVII w. w swoim *Liście o tolerancji* John Locke wskazywał na konieczność ścisłego rozróżnienia spraw państwa od spraw religii oraz właściwego wyznaczenia granic pomiędzy nimi¹, idea *separationis ecclesiae et status* realizowana była w angielskich koloniach w Ameryce od półwiecza. Już w 1636 r. Roger Williams założył kolonię Rhode Island, pierwszy w historii organizm państwowy², który wprowadził instytucjonalny rozdział Kościoła od państwa³. Co więcej, niezależnie od faktu, iż Williams słusznie uznany został za czołowego prekursora amerykańskiej koncepcji stosunków państwo – Kościół⁴, jej realizacja zapoczątkowana została w brytyjskiej Ameryce dwa lata wcześniej, w 1634 r., wraz z powstaniem kolonii Maryland⁵.

¹ „I esteem it above all things necessary to distinguish exactly the business of civil government from that of religion, and to settle the just bounds between the one and the other” – J. LOCKE, *A Letter Concerning Toleration*, Huddersfield 1797, s. 10.

² Jakkolwiek z formalnego punktu widzenia angielskie kolonie amerykańskie nie były państwami gdyż stanowiły integralną część Dominium Korony Angielskiej, *de facto* w XVII w. wykonywały zarówno suwerenność wewnętrzną jak i zewnętrzną.

³ M. PIETRZAK, *Prawo wyznaniowe*³, Warszawa 2005, s. 25-27, 78.

⁴ Patrz J.T. ZIELIŃSKI, *Roger Williams – twórca nowoczesnych stosunków państwo-Kościół*, Warszawa 1997.

⁵ Historyczno-ustrojowa specyfika Marylandu została już przeze mnie zarysowana w artykule *Kształtowanie się rządu przedstawicielskiego w angielskiej kolonii Maryland*

W trwających już od ponad 130 lat naukowych badaniach historii XVII-wiecznego Marylandu zagadnienie stosunków polityczno-wyznaniowych w kolonii, w tym kwestia tolerancji religijnej, analizowane i wyjaśniane były i są zgodnie z trzema dominującymi paradygmatami⁶. W chronologicznie pierwszym, ustalonym jeszcze na przełomie XIX i XX w., za główną przyczynę wprowadzenia w kolonii tolerancji religijnej uważano czynnik wyznaniowy, determinowany przez katolicką konfesję jej właścicieli – Cecila i Charlesa Calvertów, lordów Baltimore. Upraszczając, paradygmat ten można streścić stwierdzeniem, iż celem wprowadzenia tolerancji religijnej w Marylandzie było umożliwienie pełnoprawnego funkcjonowania w nim dyskryminowanych w Metropolii katolików, dla których kolonia ta została założona. Z uwagi na fakt, iż zarówno z przyczyn formalnych, tj. prawnego statusu Kościoła rzymskiego w Anglii, jak i faktycznych, tj. braku dostatecznej ilości osadników katolickich, niemożliwe było założenie wyłącznie papistowskiej kolonii, tolerancja religijna miała umożliwić współzycie wyznawców różnych konfesji.

Powyższa koncepcja poddana została gruntownej krytyce wraz z kształtowaniem się od dwudziestolecia międzywojennego do lat 70. XX w. drugiego paradygmatu badawczego. Zgodnie z nim tolerancja religijna w XVII-wiecznym Marylandzie była funkcją ekonomiczno-społecznego rozwoju prowincji. Pod wpływem badań nad gospodarką i społeczeństwem kolonii amerykańskich w ramach rozwijającej się *social history*, wczesny Maryland przestał być traktowany jako azyl dla katolików, a zaczął jako publiczno-prywatne przedsięwzięcie ekonomiczne lordów Baltimore, którego głównym celem miało być generowanie dochodów Calvertów, a z czasem także Korony brytyjskiej. Wysokość tych dochodów uzależniona była od ilości osadników sprowadzonych do Marylandu, z których znaczna część decydowała się na

w *XVII stuleciu*, [w:] *Społeczeństwo a władza. Ustrój, prawo, idee*, red. J. PRZYGODZKI, M. PTAK, Wrocław 2010, s. 305-318. Szerzej patrz P. MICHALIK, *Stosunki polityczno-wyznaniowe w XVII-wiecznym Marylandzie na tle kształtowania się ustroju tej kolonii*, niepublikowana rozprawa doktorska, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego 2009.

⁶ Tamże, s. 19-38.

transatlantycką emigrację z powodu prześladowań i dyskryminacji religijnej. Stąd potrzeba wprowadzenia przez lordów Baltimore tolerancji religijnej, wynikającej jednak nie z przesłanek natury wyznaniowej, ale z pragmatycznej kalkulacji ekonomicznej.

Należy zwrócić uwagę, iż powyższe paradygmaty kładą nacisk na różne aspekty tego samego przedsięwzięcia, uwypuklając, a *nolens volens* także przeceniając, rolę jednego z nich. Równie niedorzeczne jest bowiem twierdzenie, iż Calvertowie zakładając Maryland i rządząc nim przez ponad pół wieku kierowali się wyłącznie motywacją religijną, jak i utrzymywanie, iż kierowały nimi jedynie interesy ekonomiczne. Meritum problemu jest właściwe wyważenie obu przesłanek i ewentualne przypisanie decydującego znaczenia jednej albo drugiej. W oparciu o tę zasadę uznaje się przewagę motywacji religijnej w przypadku założenia purytańskich kolonii Nowej Anglii, jak i przewagę interesu ekonomicznego w przypadku Wirginii. Można jednak także stosując *via media* przyjąć możliwość równoczesnego wystąpienia obydwu przesłanek pomimo ich pozornej kolizyjności. Tak też postąpił J. D. Krugler tworząc w ostatnich dekadach XX w. trzeci paradygmat analizy stosunków polityczno-wyznaniowych w Marylandzie⁷.

Krugler słusznie zauważył, iż XVII-wiecznego Marylandu nie da się „podpiąć” ani pod legendę *Pilgrim Fathers*, ani też sklasyfikować jako typowy element tytoniowej Chesapeake. Przyczyną takiego stanu rzeczy była katolicka konfesja Calvertów, którzy chcieli w praktyce pogodzić wierność wobec dwóch przeciwnych suwerenów: angielskiego króla i rzymskiego papieża, czyli państwa i Kościoła. Zadanie to, nierealne za panowania Tudorów, w XVII w. w dobie erozji Kościoła państwowego w Anglii i kształtowania się nowożytnej koncepcji prawa natury, a także przy sprzyjających okolicznościach politycznych, mogło wydawać się wykonalne. Przyczyn kształtujących stosunki polityczno-wyznaniowe w XVII-wiecznym Marylandzie należy więc szukać nie tyle w stosowanej przez lordów Baltimore pragmatycznej tolerancji religijnej, co w zasadzie rozdziału Kościoła od państwa,

⁷ J.D. KRUGLER, *English and Catholic: The Lords Baltimore in the Seventeenth Century*, Baltimore 2004.

która znalazła odzwierciedlenie w postawie, poglądach i działaniach Calvertów, a także, co szczególnie istotne, w aktach prawnych obowiązujących w ich kolonii⁸.

Okolicznością, która z pozoru *ex definitione* dyskwalifikuje powyższą tezę jest fakt, iż pełniąc rolę konstytucji XVII-wiecznego Marylandu karta kolonialna *Charter of Maryland*, wydana przez Karola I w 1632 r.⁹, ustanawiała w prowincji Calvertów *establishment* anglikański¹⁰. Jednym z pierwszych przywilejów przyznanych na mocy karty Lordowi Baltimore było bowiem „prawo patronatu i nominacji na stanowiska we wszystkich kościołach, które zostaną wzniesione [w Marylandzie] {gdy Religia Chrześcijańska będzie wzrastać w [tym] kraju [...]}, wraz z prawem i władzą do budowy i fundacji kościołów, kaplic i domów modlitwy, w dogodnych i zdalnych do tego miejscach [...], oraz ich dedykacji i konsekracji zgodnie z prawem kościelnym naszego Królestwa Anglii”¹¹. Ponadto w ostatnim przywileju *Charter*

⁸ Krugler wyczerpująco zweryfikował powyższe założenia na płaszczyźnie *stricte* historycznej. W mojej rozprawie doktorskiej zostały one poddane analizie ustrojowo-prawnej.

⁹ Na temat *Charter of Maryland* patrz P. MICHALIK, *Charter of Maryland as an Example of Proprietary Colonial Charter*, «Krakowskie Studia Międzynarodowe» 5.1/2008, s. 339-360.

¹⁰ W nauce anglosaskiej poprzez termin *religious establishment* (*establishment of religion, establishment*) najbardziej ogólnie rozumie się sytuację, w której „pojedynczy Kościół lub religia dzięki związkowi (unii) z władzą państwową cieszy się formalnymi, gwarantowanymi prawnie, oficjalnymi i monopolistycznymi przywilejami” (*Encyclopedia Britannica* za L.W. LEVY, *The Establishment Clause. Religion and the First Amendment*, New York-London 1986, s. 7). Kościół będący beneficjentem *establishment* określa się terminem *established church*, co przetłumaczyć można jako „Kościół państwowy”, nie zapominając jednak o właściwym kontekście. Ze względu na możliwość uprzywilejowania dwóch lub więcej Kościołów czy wszystkich wyznań danej religii funkcjonują także terminy *dual establishment*, *multiple establishment* oraz *general establishment* – patrz L.W. LEVY, *op. cit.*, s. 8-10.

¹¹ *The Charter of Maryland*, [w:] «*Archives of Maryland Online*», <http://aomol.net/html/index.html> (dalej «AMO») 657, s. 64-65 – „WEE DOE alfo grant and confirme unto the faid now Lord *Baltemore*... Patronages and Aduowfons of all Churches, which (as Chriftian Religion fhall encrease within the Countrey, Iles, Iletts, and limits aforefaid) fhall happen hereafter to bee erected: together with licence and power,

of Maryland znajduje się klauzula wykluczająca taką jej wykładnię „poprzez którą Boża Świąta i Prawdziwa Religia Chrześcijańska oraz należna Nam wierność (poddanie) mogłyby w jakikolwiek sposób doznać szkody lub uszczuplenia”¹². Przy czym nie ma wątpliwości, iż w rozumieniu karty „Boża Świąta i Prawdziwa Religia Chrześcijańska” to religia *Church of England*, jedyne legalne Kościoła w Anglii, którego zwierzchnikiem był wystawca karty¹³.

Z formalnoprawnego punktu widzenia *Charter of Maryland* nakazywała Lordowi Baltimore stopniowe organizowanie w Marylandzie kultu anglikańskiego, czyli *de iure* ustanawiała *Church of England* Kościołem państwowym w kolonii. Sama karta nie miała jednak mocy sprawczej, a egzekucja jej postanowień należała do właścicieli Marylandu. Ci ostatni, choć nigdy nie dążyli do podważenia zapisów *Charter of Maryland* będącej fundamentem ich niemalże absolutnej władzy w kolonii¹⁴, uchylali się od wykonania polityczno-wyznaniowych postanowień karty. Było to możliwe dzięki konsekwentnej realizacji w Marylandzie zasady rozdziału Kościoła od państwa oraz ze względu na sprzyjające okoliczności polityczne. Aż do lat 70. XVII w. Korona nie dążyła bowiem do rzeczywistego wprowadzenia w Marylandzie anglikańskiego *establishment* i dlatego akceptowała bezczynność właścicieli kolonii w tym zakresie. W żadnym razie nie oznaczało to jednak uchylecia mocy prawnej wiążących lordów Baltimore klauzul polityczno-wyznaniowych *Charter of Maryland*, czego dowodem były płynące do Londynu skargi anglikańskich mieszkańców prowincji¹⁵ oraz postępo-

to build and found Churches, Chappells, and Oratories, in convenient and fit places within the premifes, and to caufe them to be dedicated, and confecrated according to the Ecclefiastically Lawes of our Kingdome of England”.

¹² *The Charter of Maryland*, cit., s. 82-83 – „PROVIDED alwayes, that no Interpretation bee admitted thereof, by which Gods Holy and Truly Chrifitian Religion, or the allegiance due unto Vs, Our Heires and Succeffors, may in any thing fuffer any prejudice, or diminution”.

¹³ P. MICHALIK, *Stosunki polityczno-wyznaniowe...*, s. 171-176.

¹⁴ Patrz P. MICHALIK, *Charter of Maryland...*, s. 339-360.

¹⁵ *Complaint from Heaven with a Huy and crye and a petition out of Virginia and Maryland*, [w:] *Proceedings of the Council of Maryland, 1667-1687/8*, [w:] «AMO»

wanie prowadzone przez Lordów Handlu (*Lords of Trade*) w latach 1677-1678 w sprawie zaniezań Calvertów w zakresie finansowania duchownych *Church of England* w Marylandzie¹⁶.

Wyjątkowość i złożoność prawnej i faktycznej sytuacji lordów Baltimore zmusiła ich do znalezienia rozwiązania polityczno-wyznaniowego, które pozwalałoby na realizację założeń *separationis ecclesiae et status*, ale w formie możliwej do zaakceptowania zarówno w Metropolii, jak i w samej kolonii. Na skutek pionierskich warunków kolonizacji oraz rewolucyjnych zmian sytuacji politycznej proces ten następował etapami, a jego ostateczna realizacja stała się możliwa dopiero w dobie gwałtownych przemian okresu wojny domowej i dyktatury Cromwella. Z pewnością można jednak przyjąć, iż *corpus* prawnych gwarancji realizacji zasady rozdziału Kościoła od państwa w Marylandzie ukształtowany został do roku 1662, czyli wraz z początkiem doby Restauracji w kolonii Calvertów. Gwarancje te ustanowione zostały w następujących aktach prawnych: 1) *An Act ordaining certain Laws for the Government of this Province* z 1639 r.; 2) *An Act for Church liberties* z 1640 r.; 3) *An Act touching Marriages* z 1640 r.; 4) *Conditions of plantation* z 1641 i 1648 r.; 5) *Oath of the Lieutenant or chief Governor of the Province* z 1648 r.; 6) *An Act Concerning Religion* z 1649 r.; 7) *An act Concerning a Register of Births Marriages and Burialls* z 1658 r. 8) *An Act for the Appointment of certain Officers*; 9) *An Act for Millitary discipline* z 1661 r.; 10) orzeczeniu *Provincial Court* w sprawie *Attorney General v. Fitzherbert* z 1662 r.

5 (dalej *Council 1667-1687/8*), s. 139 – „As playnly appears by the petition in the preamble and the said charter, as the groundwork to all, viz. to civilize and propogate the Gosples, amongst the barbarous Indians, and not to... propogate papacy, whereby our posterity will bee brought either to becom pageans or papists, for protestant Ministry is rather depressed then advanced, sometimes not beeing above 2. or 3. orthodox Ministers in the whole province and sometimes none at all”; tamże, s. 149 – „That the charter of Maryland may bee justice regiorum interpreted and all disorders regulated and overruled, between the proprietary and the good people inhabiting: by his royall Majesty and Parliament for ever”.

¹⁶ *Letter to the Archbishop of Canterbury from John Yco Minister in Mariland. 25th of May 1676*, [w:] *Council 1667-1687/8*, s. 130; *Memorial of abuses crept into the churches of the Plantations, 17th of July 1677*, tamże, s. 260-261.

Na uwagę zasługuje fakt, iż podstawy instytucjonalnego rozdziału Kościoła od państwa w Marylandzie ustanowione zostały w pierwszej dekadzie istnienia kolonii, czyli w latach 1634-1644, kiedy to całokształt życia publicznego w prowincji Calvertów, choć w większości zamieszkaney przez anglikańskich służących kontraktowych (*indentured servants*), zdominowany był przez katolików. Co więcej, wiele przesłanek wskazuje na to, że podstawowym materialnym źródłem przyjętych wówczas rozwiązań prawnych był konflikt polityczno-ekonomiczny pomiędzy sir Cecilem Calvertem Pierwszym Lordem Baltimore a Towarzystwem Jezusowym, którego angielska prowincja była jednym z głównych współdziałalców marylandzkiego przedsięwzięcia. Przedmiotem tego konfliktu był status Kościoła katolickiego w kolonii Calvertów, natomiast areną stały się kolejne Zgromadzenia legislacyjne (*General Assemblies*), na których w pierwszych latach istnienia Marylandu ścierały się dwa katolickie stronnictwa polityczne, wspierające interesy głównych antagonistów¹⁷.

Efektownym swoistego kompromisu legislacyjnego było uchwalenie przez Zgromadzenie z 1639 r., a następnie zatwierdzenie przez Lorda Baltimore *An Act ordaining certain Laws for the Government of this Province*, który regulował podstawowe kwestie z zakresu relacji publicznoprawnych w kolonii¹⁸. Ustawa ta potwierdzała pełną i wyłączną jurysdykcję urzędników właściciela w Marylandzie¹⁹ zarówno

¹⁷ Ponieważ sir Cecil rezydował w Anglii, odpowiedzialnym za ochronę jego interesów w Marylandzie był brat – gubernator Leonard Calvert. Jednak ze względu na jego uległość wobec jezuitów głównym adwersarzem Zakonu w kolonii był sekretarz John Lewger, *nota bene* bezkompromisowy erastianin. Marylandzkiem ultramontaninem był natomiast trzeci członek Rady kolonii (*Council*) Thomas Cornwallis, równie bezkompromisowo występujący w imię zagwarantowanych w prawie kanonicznym przywilejów Kościoła rzymskiego, na które powoływał się przełożony misji marylandzkiej ojciec Thomas Copley – szerzej patrz P. MICHALIK, *Stosunki polityczno-wyznaniowe...*, s. 177-203.

¹⁸ *An Act ordaining certain Laws for the Government of this Province*, [w:] *Proceedings and Acts of the General Assembly January 1637/8-September 1664*, «AMO» 1, (dalej *General Assembly 1637/8-1664*), s. 82-84.

¹⁹ Z zachowaniem zwierzchności królewskiej, której wyrazem była składana przez wszystkich mieszkańców prowincji przysięga wierności (*oath of allegiance*) – tamże, s. 83.

w zakresie przedmiotowym, jak i podmiotowym²⁰. Podkreślała także powszechny charakter świadczeń podatkowych na rzecz rządu kolonii²¹. Zgoda *General Assembly* na powyższe rozwiązania okupiona została jednak dwoma gwarancjami, które w istotnym stopniu ograniczały omnipotencję władz Marylandu, także w zakresie materii wyznaniowej. *An Act ordaining certain Laws* potwierdzał bowiem wszystkie prawa i wolności mieszkańców kolonii wynikające z *Wielkiej Karty Swobód* z 1215 r.²², a także „wszelkie prawa i wolności Kościoła Świętego”²³.

Poprzez kompromisowy charakter *An Act ordaining certain Laws* należy rozumieć przede wszystkim fakt, iż w pełni nie realizował on, jak i nie przekreślał celów żadnej ze stron konfliktu. Zgodnie z ustawą Towarzystwo Jezusowe musiało zrezygnować z niemożliwych do spełnienia przez Lorda Baltimore żądań zagwarantowania w Marylandzie realizacji praw i przywilejów duchowieństwa katolickiego, wynikających z prawa kanonicznego²⁴. Natomiast właściciel kolonii musiał uznać „prawa i wolności Kościoła Świętego”. Zakres tych ostatnich mógł być określony jedynie poprzez sprecyzowanie enigmatycznego zwrotu „Holy Church”. Z formalnoprawnego punktu widzenia tym ostatnim mógł być tylko *Church of England*, zgodnie z *Charter of*

²⁰ Tamże – „The Leiutenant Generall... shall cause right and Justice to be done in all causes civill... And the said Leiuten'Generall Shall take an oath to administer equall Justice to all persons without favour or malice of any one... and the said Leiutenant Generall and Councell shall or may, trie and sencure all offenders with any punishment as they shall think the offence to deserve except that in Crimes extending to taking away of life or member the offender shall be first indicted and afterward tried by twelve freemen at the least”.

²¹ Tamże, s. 84.

²² Tamże, s. 83 – „The Inhabitants of this Province shall have all their rights and liberties according to the great Charter of England”.

²³ Tamże – „Holy Church within this province shall have all her rights and liberties”. Oryginalny zapis brzmi: „Holy Churches within this province shall have all her rights and liberties” – patrz P. MICHALIK, *Stosunki polityczno-wyznaniowe...*, s. 177-178.

²⁴ Patrz *Thomas Copley to Lord Baltimore, 3 April 1638*, [w:] *The Calvert Papers*, I, Maryland Historical Society Fund Publication, no 28, Baltimore 1889 (dalej *Calvert Papers*), s. 157-168.

Maryland jedyny legalny Kościół w kolonii Calvertów korzystający z praw i przywilejów gwarantowanych przez prawa Anglii z *Magna Charta Libertatum* na czele²⁵. W tym kontekście niezrozumiałe jest jednak użycie zwrotu „Holy Church” w odniesieniu do Kościoła Anglii²⁶. Co najważniejsze jednak, zarówno w 1639 r. jak i 1640 r., kiedy to w wieczystym *An Act for Church liberties* Zgromadzenie ponownie potwierdziło „prawa, wolności i przywileje Kościoła Świętego”²⁷, jedynym Kościołem funkcjonującym w Marylandzie był Kościół katolicki, którego wyznawcy dysponowali w tym czasie zdecydowaną większością głosów na Zgromadzeniu i całkowicie kontrolowali władze kolonii²⁸. Należy więc przyjąć, iż zgodnie z wolą *General Assembly* beneficjentem *An Act for Church liberties* miał być Kościół rzymski, jednak jego prawa, wolności i przywileje w Marylandzie gwarantowała *Magna Charta*, a nie prawo kanoniczne.

Powyższą interpretację potwierdzają pozostałe regulacje prawne dotyczące materii wyznaniowej przyjęte w tym czasie w kolonii Calvertów. W istotnym stopniu ograniczały one bowiem prawa i przywileje Kościoła, który musiał liczyć się z realiami występującymi w Marylandzie. W kolonii Lorda Baltimore poza misją jezuicką nie istniała bowiem katolicka organizacja kościelna. Brak hierarchii, parafii i sądów kościelnych uniemożliwiał wykonywanie jurysdykcji kanonicznej. Tej ostatniej nie domagali się nawet sami jezuici, mając świadomość, iż byłoby to otwartym i rażącym naruszeniem praw

²⁵ Patrz E. COKE, *The Second Part of the Institutes of the Laws of England. Containing the Exposition of Many Ancient and Other Statutes*, London 1797, s. 2-4.

²⁶ Warto podkreślić, iż w tekście *Magna Charta*, na którym wzorowany był tekst omawianego postanowienia czytamy: „the church of England shall be free, and shall have all her whole rights and liberties inviolable” (cytat za E. COKE, *op. cit.*, s. 2), należy więc przyjąć, iż rezygnacja z użycia zwrotu „Church of England” była działaniem świadomym.

²⁷ *An Act for Church liberties*, [w:] *General Assembly 1637/8-1664*, s. 96 – „Holy Church within this Province shall haue and enjoy all her Rights liberties and Franchises wholly and without Blemish”.

²⁸ Na temat funkcjonowania władz Marylandu w pierwszych latach istnienia kolonii patrz P. MICHALIK, *Kształtowanie się rządu przedstawicielskiego...*

Anglii²⁹. Dlatego też *An Act ordaining certain Laws for the Government of this Province* z 1639 r. poddawał duchowieństwo pod wyłączną jurysdykcję gubernatora i Rady³⁰ oraz przekazywał wszelkie kompetencje w zakresie spraw spadkowych (*probate*) sekretarzowi kolonii³¹. Natomiast uchwalony w 1640 r. *An Act touching Marriages* oddawał sprawy dotyczące zawarcia małżeństwa pod wyłączną jurysdykcję sądów hrabstw (*county courts*)³².

Kompromis lat 1639-1640 nie stał się jednak podstawą stosunków polityczno-wyznaniowych w Marylandzie. Ustępstwa, jakie Lord Baltimore musiał poczynić względem Towarzystwa Jezusowego, umacniały w nim niechęć do Zakonu, która z czasem przerodziła się w otwarty konflikt³³. Nie mogąc kontrolować *General Assembly*, na którym od 1640 r. dominowało stronnictwo projezuickie, Lord Baltimore sięgnął po środki, które nie wymagały jego współdziałania. W listopadzie 1641 r. ogłosił *Conditions of plantation*³⁴, w których znalazły się dwa tajne postanowienia skierowane wprost przeciwko Zakonowi, a dotyczące możliwości nabywania przez niego majątków ziemskich w Marylandzie³⁵. Na mocy pierwszego

²⁹ *Thomas Copley to Lord Baltimore, 3 Aprill 1638...*, s. 166.

³⁰ Patrz wyżej, przypis 20.

³¹ *An Act ordaining certain Laws for the Government of this Province*, loc. cit., s. 83. – „The Secretary shall prove wills & grant Administrations & use & appoint all power & means necessary or conducing thereunto”.

³² *An Act touching Marriages*, [w:] *General Assembly 1637/8-1664*, s. 97 – „No partie may Solemnize marriage with any woman afore the banes 3 days before published in some Chappell or other place of the County where publique instnts are used to be notified or else afore oath made & caution entred in the County Court that neither partie is apprentice or ward or precontracted or within the forbidden degrees of consanguinity or under governm' of parents or tutors and certificate of such oath & caution taken from the Judge or Register of the Court upon paine of fine & recompence to the partie grieved”.

³³ Patrz *Cecilius, Lord Baltimore to Governor Leonard Calvert, 21 & 23 November 1642*, [w:] *Calvert Papers*, s. 211-221.

³⁴ *Proceedings of the Council of Maryland, 1636-1667*, «AMO» 3, (dalej *Council 1636-1667*), s. 99-101.

³⁵ Postanowienia skierowane przeciwko jezuitom podają za B.T. JOHNSON, *The Founding of Maryland and the Origin of Act Concerning Religion of April 21, 1649*, Baltimore 1883, s. 67.

żadna „korporacja, stowarzyszenie, bractwo etc., kościelne lub świeckie” nie mogło więcej uzyskać w Marylandzie ziemi w jakikolwiek inny sposób niż „za uprzednim specjalnym pozwoleniem wydanym w tym celu własnoręcznie (*under the hand and seal*) przez Jego Lordowską Mość”. Co więcej, każde pozyskanie ziemi w sposób sprzeczny z powyższym postanowieniem było *ex lege* nieważne i skutkowało konfiskatą przedmiotowego majątku na rzecz Lorda Baltimore³⁶. Postanowienie to sir Cecil wzmocnił następnym, wprowadzającym w Marylandzie *Statute of Mortmain*³⁷, spod obowiązywania którego kolonia była dotychczas wyłączona na mocy specjalnej klauzuli *Charter of Maryland*³⁸.

Ze względu na pozycję *Societas Iesu* w Marylandzie, realizacja *Conditions of plantation* z 1641 r. możliwa była dopiero po rewolcie protestanckiej z 1645 r., tzw. *plundering time*, kiedy to katolickie władze kolonii zostały obalone, a misja jezuicka zlikwidowana. Jednak nawet tak radykalna zmiana okoliczności nie skłoniła Lorda Baltimore, który odzyskał władzę w swojej kolonii w 1646 r., do rezygnacji z dotychczasowego stanowiska w sprawie majątku Kościoła rzymskiego. W *Conditions of plantation* z 1648 r. właściciel Marylandu potwierdził publicznie tajne postanowienia z 1641 r.³⁹. Tym samym, podobnie jak w przypadku *An Act for Church liberties*⁴⁰, w zmienionej sytuacji polityczno-wyznaniowej zapisy te stały się podstawą dla ukształtowania statusu prawnego wszystkich Kościołów chrześcijańskich już nie w katolickim, ale pluralistycznym wyznaniowo Marylandzie.

Gwałtowne zmiany polityczno-społeczne, do których pod wpływem wydarzeń w Metropolii doszło w kolonii Calvertów kilkakrotnie w la-

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże. Zgodnie z postanowieniami statutu wprowadzonego przez Edwarda I w 1279 r., donacje ziemi na rzecz Kościoła bez zgody monarchy były zakazane. Główną przyczyną zakazu była niemożność korzystania przez Koronę z różnego rodzaju praw lennych wobec ziemi, którą Kościół trzymał wieczyście *martwą ręką* (*mortmain*) – *Statute of Mortmain or De Religiosis, 1279*, [w:] *Select Documents of English Constitutional History*, eds: G.B. ADAMS, H.M. STEPHENS, New York-London 1954, s. 71-72.

³⁸ *The Charter of Maryland...*, s. 80.

³⁹ *Conditions of Plantation, August 20, 1648*, [w:] *Council 1636-1667*, s. 227.

⁴⁰ Patrz niżej.

tach 1645-1660, miały decydujące znaczenie dla wykrystalizowania się faktycznych i prawnych ram stosunków polityczno-wyznaniowych w Marylandzie⁴¹. Kluczową rolę w tym procesie odegrał słynny *An Act Concerning Religion*. Ustawa ta uchwalona 21 kwietnia 1649 r. przez składające się z katolików i protestantów *General Assembly*, jeszcze tego samego dnia po podpisaniu przez gubernatora Williama Stone'a weszła w życie, a 26 sierpnia 1650 r. została ostatecznie zatwierdzona przez Lorda Baltimore jako akt wieczysty⁴². Aż do drugiej połowy XX w. *An Act Concerning Religion* interpretowany był przede wszystkim jako prawna gwarancja tolerancji religijnej w XVII-wiecznym Marylandzie⁴³ oraz pierwszy amerykański akt legislacyjny, zawierający słynną klauzulę swobodnej praktyki (*free exercise of religion*)⁴⁴. Klasyczne już wypuklenie tego aspektu ustawy nie może jednak przesłonić faktu, iż spośród aktów uchwalonych przez marylandzką legislaturę pod rządami Calvertów *An Act Concerning Religion* był obok *An Act for Church liberties* jedyną ustawą bezpośrednio odnoszącą się do ustrojowego statusu religii i Kościołów w kolonii.

Tekst *An Act Concerning Religion* otwiera preambuła, w której czytamy: „zważywszy że w dobrze rządzonym i chrześcijańskim państwie sprawy religii i czci Bożej winny być w pierwszej kolejności poważnie rozważone i z dołożeniem wszelkich starań ustalone, niech

⁴¹ Patrz P. MICHALIK, *Stosunki polityczno-wyznaniowe...*, s. 204-213.

⁴² Oryginał rękopisu aktu znajduje się w John Work Garrett Library na Johns Hopkins University w Baltimore. Maryland State Archives dysponuje kopią na mikrofilmie – MSA SC M 3207, s. 190 – <http://www.msa.md.gov/megafile/msa/speccol/sc4800/sc4872/003207/html/m3207-0190.html>.

Cytaty zamieszczone w tym artykule pochodzą z wersji drukowanej wydanej w 1883 r., opartej na oficjalnej wersji rękopiśmiennej (MSA S 977-1, f. 354-359).

⁴³ Tendencję tą wyrażają popularnonaukowe tytuły *An Act Concerning Religion: Act of Toleration* albo *Maryland Toleration Act*, pod którymi ustawa ta funkcjonuje w opracowaniach przeznaczonych dla szerszego grona odbiorców. Patrz np. W.W. SWEET, *The story of religion in America*, New York 1950, s. 80; D.S. LUTZ, J.D. WARREN, *A Covenanted People. The religious tradition and the origins of American Constitutionalism*, Providence 1987.

⁴⁴ M.W. MCCONNELL, *The Origins and Historical Understanding of Free Exercise of Religion*, «Harvard Law Review» 103.7/1990, s. 1425.

będzie więc nakazane i uchwalone⁴⁵. Słowa arengi nabierają właściwego sensu po zapoznaniu się z pierwszą częścią ustawy, będącą katalogiem przestępstw przeciwko religii chrześcijańskiej. Naczelne miejsce zajmuje w nim zbrodnia bluźnierstwa przeciw Bogu (*blasphemy*). Zgodnie z ustawą każdy, kto przeczyłby temu, iż „nasz Zbawiciel Jezus Chrystus jest Synem Bożym” bądź w jakikolwiek sposób obraziłby Trójcę Świętą, miał być karany śmiercią połączoną z konfiskatą wszelkich dóbr na rzecz właściciela kolonii⁴⁶. Znacznie mniej surowe, choć także dotkliwe kary przewidziane były dla tych, którzy dopuścili się obrazy Matki Boskiej, apostołów lub ewangelistów. Sprawcy tych przestępstw musieli zapłacić grzywnę w wysokości 5 £⁴⁷ za pierwsze, a 10 £ za ponowne przewinienie⁴⁸.

Należy podkreślić, iż obok bluźnierstwa *An Act Concerning Religion* penalizował także obrazę religijną. Na mocy ustawy bezkarnym nie pozostawał ten, kto nazwał kogokolwiek „heretykiem, schizmaty-

⁴⁵ *An Act Concerning Religion, 21 April 1649*, [w:] *General Assembly 1637/8-1664*, s. 244 – „fforasmuch as in a well governed and Xpian Comon Weath matters concerning Religion and the honor of God ought in the first place to bee taken, into serious consideracon and endeavoured to bee settled. Be it therefore ordered and enacted”.

⁴⁶ Tamże, s. 244 – „whatsoever pson or psons within this Province and the Islands thereunto belonging shall from henceforth blaspheme God, that is Curse him, or deny our Saviour Jesus Christ to bee the sonne of God, or shall deny the holy Trinity the ffather sonne and holy Ghost, or the Godhead of any of the said Three psons of the Trinity or the Vnity of the Godhead, or shall use or utter any reproachfull Speeches, words or language concerning the said Holy Trinity, or any of the said three psons thereof, shalbe punished with death and confiscaton or forfeiture of all his or her lands and goods to the Lord Proprietary and his heires”.

⁴⁷ Warto wskazać, iż roczny dochód przeciętnego marylandzkiego plantatora w drugiej połowie XVII w. wynosił pomiędzy 10 a 15 £ – P.G.E. CLEMENS, *The Atlantic Economy and Colonial Maryland's Easter Shore: From Tobacco to Grain*, Ithaca, New York 1980, s. 87-89. Jednocześnie jednak wielcy właściciele ziemscy uzyskiwali dochody kilkudziesięciokrotnie większe – G.L. MAINE, *Tobacco Colony: Life in Early Maryland, 1650-1720*, Princeton-New York 1982, s. 84.

⁴⁸ *An Act Concerning Religion, 21 April 1649*, *loc. cit.*, s. 244 – „whatsoever pson... use or utter any reproachfull words or Speeches concerning the blessed Virgin Mary the Mother of our Saviour or the holy Apostles or Evangelists or any of them shall in such case for the first offence forfeit... the sume of ffive pound Sterling... for every second offence shall forfeit tenne pound sterling”.

kiem, bałwochwalcą, purytaninem, independentem, prezbiterianinem, papistowskim kapłanem, jezuitą, jezuickim papistą, luteraninem, kalwinistą, anabaptystą, brownistą, antynomianistą, barrownistą, okrągłogłowym, separatystą lub jakimkolwiek innym imieniem lub nazwą w obraźliwy sposób związanym z religią”. Sprawca za każde takie przewinienie zapłacić miał grzywnę w wysokości 10 szylingów⁴⁹. Przy czym połowa grzywny należała się osobie, do której obraźliwe słowa zostały skierowane, a tylko druga połowa przechodziła na rzecz państwa (tj. Lorda Baltimore)⁵⁰. Kara grzywny przewidziana była także za „profanację Szabatu, czyli Dnia Pańskiego zwanego Niedziela”⁵¹.

Druga część *An Act Concerning Religion* poprzedzona była kolejną, odmienną od pierwszej preambułą, po której następowały gwarancje wolności religijnej (*free exercise of religion*) dla chrześcijan: „Ponieważ – czytamy – przymuszanie sumienia w sprawach religii wielokrotnie okazało się mieć groźne skutki dla tych państw, w których było stosowane; oraz dla spokojniejszego i bardziej pokojowego zarządzania tą prowincją; oraz dla lepszego zachowywania wzajemnej miłości i przyjaźni między jej mieszkańcami; niech będzie [...] nakazane i uchwalone”⁵², iż „ktokolwiek wyznający wiarę w Jezusa Chrystusa nie będzie od tej pory w żaden sposób dręczony, molestow-

⁴⁹ Tamże, s. 245 – „whatsoever pson... in a reproachful manner or Way declare call or denominate any pson or psons whatsoever inhabiting residing traffiqueing trading or comerceing within this Province... an heritick, Scismatick, Idolater, puritan, Independant, Prespiterian popish prest, Jesuite, Jesuited papist, Lutheran, Calvenist, Anabaptist, Brownist, Antinomian, Barrowist, Roundhead, Sepatist, or any other name or terme in a reproachfull manner relating to matter of Religion shall for every such Offence forfeit and loose the some or tenne shillings sterling”.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże, s. 245 – „every person... at any time hereaiter pphane the Sabbath or Lords day called Sunday by frequent swearing, drunkennes or by any uncivill or disorderly recreacon, or by working on that day when absolute necessity doth not require it shall for every such first offence forfeit 2^s 6^d sterling”.

⁵² Tamże, s. 246 – „whereas the inforcing of the conscience in matters of Religion hath frequently fallen out to be of dangerous Consequence in those commonwealths where it hath been practised, And for the more quiett and peaceable governemt of this Province, and the better to pserve mutuall Love and amity amongst the Inhabitants

wany lub dezaprobowany ze względu na jego lub jej religię albo jej (tj. religii) swobodne praktykowanie na terenie tej prowincji, ani zmuszany w jakikolwiek sposób do wierzeń lub praktyk innej religii (niż wyznawana przez daną osobę) bez jej zgody⁵³.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt penalizacji naruszenia powyższych gwarancji. W swoim ostatnim postanowieniu *An Act Concerning Religion* przewiduje, iż każdy, kto by się go dopuścił, poprzez jakiegokolwiek działanie „przeciwko osobie lub (jej) majątkowi” sprzeczne zarówno z literą aktu jak i jego „prawdziwym celem i znaczeniem”, obowiązany będzie „do zapłaty potrójnego odszkodowania” osobie poszkodowanej, a także uiszczenia grzywny w wysokości 20 £⁵⁴. Ustawa stanowiła jednak, iż w powyższym przypadku, gwarantowaną przez nią ochroną prawnokarną objęci są tylko ci mieszkańcy Marylandu, którzy „wyznają wiarę w Jezusa Chrystusa” oraz „nie okażą się być niewierni wobec Właściciela i nie będą naprzykrzać się (szkodzić) lub spiskować przeciwko rządowi ustanowionemu przez niego w tej prowincji”⁵⁵.

Powyższe zapisy oznaczają między innymi, iż na mocy *An Act Concerning Religion* każdemu chrześcijaninowi przysługiwały w Marylandzie pełne prawa publiczne. Wskazuje na to także treść przysięgi gubernatora kolonii (*Oath of the Lieutenant or chief Governor of the Province*)

thereof. Be it Therefore also by the Lo: Proprietary with the advise and consent of this Assembly Ordeyned & enacted”.

⁵³ Tamże – „that noe person whatsoever within this Province... professing to beleive in Jesus Christ shall from henceforth bee any waies troubled, Molested or discountenanced for or in respect of his or her religion nor in the free exercise thereof within this Province... nor any way compelled to the beleife or exercise of any other Religion against his or her consent”.

⁵⁴ Tamże – „that all & every pson and psons that shall presume Contrary to this Act and the true intent and meaning thereof directly or indirectly either in person or estate... shalbe compelled to pay trebble damages to the party soe wronged or molested, and for every such offence shall also forfeit 20^s sterling in money or the value thereof”. Przy czym grzywna ta, podobnie jak w przypadku obrazy religijnej, dzielona była pomiędzy pokrzywdzonego i Lorda Baltimore – tamże.

⁵⁵ Tamże, s. 246 – „professing to beleive in Jesus Christ... (and) be not unfaithfull to the Lord Proprietary, or molest or conspire against the civill Governem' established or to bee established in this Province vnder him or his heires”.

z 1648 r.⁵⁶ Znajdujemy w niej niemalże identyczne sformułowanie jak w *An Act Concerning Religion* połączone z wyrażonym wprost zakazem stosowania kryterium wyznaniowego przy obsadzaniu przez gubernatora stanowisk publicznych. „Przysięgam – czytamy – że ani samodzielnie ani za pomocą kogokolwiek innego, bezpośrednio lub pośrednio nie będę dręczył, molestował lub dezaprobował kogokolwiek w tej prowincji wyznającego wiarę w Jezusa Chrystusa, w szczególności rzymskiego katolika, ze względu na jego lub jej religię albo jej (tj. religii) swobodne praktykowanie przez niego lub nią na terenie tej prowincji... tak samo, przyznając stanowiska, nagrody i przywileje nie będę też robił żadnej różnicy pomiędzy osobami ze względu na ich religię”⁵⁷.

Prima facie analiza przedstawionych zapisów *An Act Concerning Religion* pozwala na stwierdzenie, iż na mocy tej ustawy chrześcijaństwo uzyskało w Marylandzie formalny status religii państwowej, w formie tzw. *general establishment*⁵⁸. W celu weryfikacji niniejszej tezy można posłużyć się katalogiem cech charakteryzujących ustanowienie Kościoła państwowego, czyli *religious establishment* w angielskich koloniach w Ameryce, zaproponowanym przez R. M. Małajnego. Katalog ten wyróżnia 4 cechy podstawowe, których spełnienie pozwala przypisać danemu Kościołowi status *established Church*. Są to: (1) wyłączne oficjalne uznanie i popieranie określonego Kościoła przez państwo; (2) przyznanie pełni ówczesnych praw i wolności politycznych tylko członkom Kościoła państwowego; (3) utrzymanie Kościoła państwowego z powszechnych podatków; (4) ochrona prawna reli-

⁵⁶ *Oath of the Lieutenant or chief Governor of the Province*, [w:] *Council 1636-1667*, s. 209-211.

⁵⁷ Tamże, s. 210 – „do further swear that I will not by my self nor any Person directly or indirectly trouble molest or discountenance any Person whatsoever in the said Province professing to believe in Iesus Christ and in particular no Roman Catholick for or in respect of his or her Religion nor in his or her free exercise thereof within the said Province... nor will I make any difference of Persons in Conferring of Offices Rewards or Favours... for in Respect of their said Religion Respectively”.

⁵⁸ Patrz wyżej przypis 10.

gii państwowej i narzucanie jej członkom innych wyznań przy użyciu przymusu państwowego⁵⁹.

Z pozoru *An Act Concerning Religion* gwarantuje spełnienie pierwszych dwóch warunków. Podobnie jest w przypadku punktu 4, gdyż omawiana ustawa poprzez szeroki katalog przestępstw przeciwko religii zapewniała prawnokarną ochronę doktryny chrześcijańskiej, co z formalnego punktu widzenia oznaczało także przymusowe narzucanie jej wyznawcom innych religii. Inaczej jednak wygląda sytuacja w przypadku punktu 3, ponieważ *An Act Concerning Religion* nie przewidywał finansowania żadnego z Kościołów chrześcijańskich ze środków publicznych. Z tej nader pobieżnej analizy wynika więc, iż omawiana ustawa nie w pełni gwarantowała chrześcijański *establishment* w Marylandzie. Wobec powyższego, parafrazując nazwę modelu stosunków państwo – Kościół właściwego dla Niemiec pod rządami konstytucji z 1919 r., można by określić ten *religious establishment* mianem „kulejącego”⁶⁰. Można też jednak dokonać właściwej interpretacji postanowień ustawy i wykazać, iż w rzeczywistości *An Act Concerning Religion* nie tylko nie wprowadzał w Marylandzie *religious establishment*, ale został uchwalony jako ustrojowy hamulec (*check*) chroniący przed rzeczywistym ustanowieniem Kościoła państwowego.

Nie ulega bowiem wątpliwości, iż w XVII-wiecznej Anglii i jej amerykańskich koloniach istotą i sensem *religious establishment* było uprzywilejowanie jednego Kościoła względem innych. Konstatacja ta jest zarówno prawdziwa dla kongregacjonalistycznego Massachusetts, gdzie motywem dla wprowadzenia *religious establishment* był przede wszystkim interes Kościoła, jak i dla anglikańskiej Wirginii, gdzie decydowały interesy państwa⁶¹. Natomiast marylandzki *An Act Concerning*

⁵⁹ R.M. MAŁAJNY, „Mur Separacji” – państwo a kościół w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Katowice 1992, s. 25. Patrz także M. W. McCONNELL, *Establishment and Disestablishment at the Founding, Part I: Establishment of Religion*, «William and Mary Law Review» 44.4/2003, s. 2105-2208.

⁶⁰ Patrz M. PIETRZAK, *op. cit.*, s. 83-84.

⁶¹ A.P. STOKES, L. PFEFFER, *Church and State in the United States*, New York-London 1964, s. 4-7; R. M. MAŁAJNY, *Instytucja kościoła państwowego w angielskich*

Religion formalnie faworyzując chrześcijaństwo *de facto* nie uprzywilejowywał żadnego z istniejących w kolonii Kościołów. Pomijając bowiem zawsze występujące wyjątki, zwłaszcza specyficzny kazus kwaków, wszystkie marylandzkie Kościoły chrześcijańskie objęte były gwarancjami ustawy⁶². A jak wiadomo uprzywilejowanie wszystkich oznacza w praktyce brak uprzywilejowania. Tę samą zasadę, tylko w aspekcie negatywnym, odnajdujemy w *Oath of the Lieutenant or chief Governor of the Province* z 1648 r., która zabrania uprzywilejowania członków któregośkolwiek z wyznań chrześcijańskich. Warto także podkreślić, iż przysięga gubernatora, zakazując stosowania charakterystycznego dla *religious establishment* testu religijnego przy obsadzaniu stanowisk publicznych w Marylandzie, pełniła analogiczną funkcję jak ostatnia klauzula artykułu VI Konstytucji USA gwarantująca, że „nigdy powierzenie jakiegokolwiek urzędu lub funkcji publicznej w służbie Stanów Zjednoczonych nie może być uzależnione od przysięgi religijnej”⁶³.

W celu rozstrzygnięcia wątpliwości interpretacyjnych dotyczących właściwego znaczenia postanowień *An Act Concerning Religion* należy odwołać się nie tylko do tekstu ustawy oraz przedstawionych już regulacji wyznaniowych ustanowionych w kolonii Calvertów przed 1649 r., ale zwrócić także uwagę na fakt, iż po tej dacie status prawny coraz liczniejszych Kościołów marylandzkich nie uległ istotnej zmianie. *An Act Concerning Religion* nie tylko nie był należycie egzekwowany w zakresie prawnokarnym⁶⁴, ale przede wszystkim zawarte w nim fasadowe deklaracje o „państwie chrześcijańskim” nie zostały popar-

koloniach Ameryki Północnej, «Przegląd Prawa i Administracji» 16/1981, s. 171-178; M.W. McCONNELL, *The Origins and Historical Understanding...*, s. 1422-1423.

⁶² Na temat statusu kwaków w Marylandzie patrz P. MICHALIK, *Stosunki polityczno-wyznaniowe...*, s. 233-247.

⁶³ „[...] but no religious Test shall ever be required as a Qualification to any Office or public Trust under the United States”.

⁶⁴ Jako przykład wskazać można, iż jedyny proces o bluźnierstwo w rządzonym przez Calvertów Marylandzie zakończył się zwolnieniem oskarżonego Jacoba Lumbrozo, mimo iż ten jako Żyd zaprzeczał boskości Chrystusa – szerzej patrz P. MICHALIK, *Stosunki polityczno-wyznaniowe...*, s. 273-277.

te żadnymi konkretnymi regulacjami prawnymi, które realnie mogłyby poszerzyć bardzo ograniczony zakres praw, wolności i przywilejów, jakimi do 1645 r. cieszył się w katolickim Marylandzie Kościół rzymski. Uchwalony przez *General Assembly* w 1658 r. *An act Concerning a Register of Births Marriages and Burialls* potwierdził wyłączną jurysdykcję urzędników i sądów właściciela w Marylandzie, poszerzając kompetencje *county courts* o prowadzenie rejestracji stanu cywilnego wszystkich mieszkańców kolonii niezależnie od ich wyznania⁶⁵. Co więcej, w oparciu o *An Act ordaining certain Laws for the Government of this Province* z 1639 r. oraz *Conditions of plantation* z 1648 r., a wbrew *An Act for Church liberties* rząd właścicielski nadal nie uznawał publicznej, a w zakresie własności nieruchomości nawet prywatnej podmiotowości prawnej Kościołów, traktując duchownych poszczególnych wyznań jak osoby cywilne, a grunty i budynki poszczególnych Kościołów jako własność osób fizycznych.

Restrykcyjność powyższych regulacji ograniczona została wraz ze stabilizacją sytuacji polityczno-społecznej w dobie Restauracji, której początek przypadł w Marylandzie na rok 1661, kiedy nowym gubernatorem kolonii został późniejszy Trzeci Lord Baltimore Charles Calvert. Jeszcze w tym samym roku *General Assembly* w dwu ustawach: *An Act for the Appointment of certain Officers* oraz *An Act for Millitary discipline* potwierdziło szczególnie status prawny duchownych wszystkich wyznań chrześcijańskich, zwalniając ich z obowiązku służby publicznej z wojskową włącznie⁶⁶. Jednak decydujące znaczenie dla ostatecz-

⁶⁵ *An act Concerning a Register of Births Marriages and Burialls*, [w:] *General Assembly 1637/8-1664*, s. 373 – „Be it Enacted by the Lord Proprietary by and with the consent of this present Gennerall Assembly, That the Names of all that shall be borne, Maried, or buried within this Province shall be exhibited to the Clearck of Every respective County Court who shall keepe a iust Register thereof, who shalbe allowed fffive pounds of Tobacco as a fee due vnto him for Every such Register made and kept. And every person infringing the said lawe for the space of Two monethes after such Birth Marriage or Buriall, Each Person soe infringing shall forfeit twenty Pounds of Tobacco to the said Clerke”.

⁶⁶ *An Act for the Appointment of certain Officers; An Act for Millitary discipline* [w:] *General Assembly 1637/8-1664*, s. 410-413. Z drugiej jednak strony uzyskanie powyższych przywilejów wykluczyło duchowieństwo od udziału we władzach kolonii,

nego ukształtowania stosunków polityczno-wyznaniowych w kolonii Calvertów miało precedensowe orzeczenie Sądu Prowincjonalnego (*Provincial Court*) z 1662 r. w sprawie *Attorney General v. Fitzherbert*, w której prokurator generalny oskarżył jezuitę Francisza Fitzherberta o zbyt natarczywe praktyki duszpasterskie względem protestanckich mieszkańców Marylandu⁶⁷.

Przed sądem Fitzherbert zaprzeczył wszystkim oskarżeniom, powołując się na następujące dwa argumenty. „Po pierwsze [...] zgodnie z najstarszym prawem tego kraju, Święty Kościół w tej prowincji będzie miał i cieszył się wszystkimi swoimi prawami, wolnościami i przywilejami w całości i bez skazy, spośród których to (wolności) głoszenie (kazań) i nauczanie należą do najważniejszych, niezależnie od tego, który Kościół ma się na myśli, ponieważ zgodnie z właściwym znaczeniem *An Act Concerning Religion* każdy Kościół wyznający wiarę w Boga Ojca, Syna i Ducha Świętego jest uważany tutaj (tj. w Marylandzie) za Kościół Święty. Po drugie, na mocy ustawy zatytułowanej *An Act Concerning Religion* zagwarantowane jest, że żadna osoba kimkolwiek by nie była, wyznająca wiarę w Jezusa Chrystusa, nie będzie molestowana ze względu na jego lub jej religię albo jej (tj. religii) swobodne praktykowanie, a bez wątpienia głoszenie i nauczanie jest swobodnym praktykowaniem religii dla każdego duchownego”⁶⁸.

w których pastorki protestancy, w przeciwnieństwie do księży katolickich, chętnie dotychczas partycypowali.

⁶⁷ Patrz P. MICHALIK, *Stosunki polityczno-wyznaniowe...*, s. 228-232.

⁶⁸ *Proceedings of the Provincial Court, 1658-1662*, «AMO» 41, s. 566-567 – „1... Since by the very first Lawe of this Country Holy Church within this Province shall haue & Enjoye all her Rights libertyes and Franchises wholly and without Blemish, amongst which that of preaching and teacheing is not the leaste, neither imports itt what Church is there meant, since by the true intent of the Act Concerning Religion every Church professing to beleive in God the father Sonne and holy Ghoste is accounted Holy Church here. 2dly Because by the Acte entituled an Act concerning Religion Itis provided that noe pson whatsoever professing to beleieve in Jesus Christ shall be molested for or in Respect of his or her Religion or the free Exercise thereof, and vndoubtedly preaching & teacheing is the free Exercise of every Churchmans Religion”.

W przyjętym rozstrzygnięciu sędziowie uznali za słuszną argumentację oskarżonego, przyjmując zaproponowaną przez Fitzherberta interpretację *An Act Concerning Religion*⁶⁹. Tym samym, *Provincial Court*, najwyższy *de facto* sąd kolonii, odnowił gwarancje jakie dawał Kościołowi katolickiemu *An Act for Church liberties*, jednocześnie rozszerzając je na wszystkie Kościoły chrześcijańskie, których duchowieństwo mogło teraz na mocy tej pierwszej ustawy korzystać z przywilejów drugiej. Oznaczało to, iż jakkolwiek istniejące w Marylandzie Kościoły w sensie instytucjonalnym nadal nie były uznawane przez władze kolonii, to duchowni wyznań chrześcijańskich cieszyli się w niej swobodą duszpasterską w oparciu o klauzulę swobodnej praktyki *An Act Concerning Religion*. Co więcej, na mocy *An Act for Church liberties*, *An Act for the Appointment of certain Officers* oraz *An Act for Military discipline* zwolnieni byli z ciężarów publicznych, w tym także z obowiązku podatkowego. Przy czym ten ostatni immunitet, wynikający z *An Act for Church liberties*, *expressis verbis* wprowadził dopiero *An Act Concerning taxable persons* z 1674 r.⁷⁰

Orzeczenie w sprawie *Attorney General v. Fitzherbert* zamknęło trwający ćwierć wieku okres kształtowania się ram prawnych stosunków polityczno-wyznaniowych w Marylandzie. Wbrew postanowieniom *Charter of Maryland* oraz wbrew prawom Anglii, a zgodnie z wolą Pierwszego Lorda Baltimore i realiami polityczno-społeczno-ekonomicznymi jego kolonii, ramy te zostały oparte na zasadzie rozdziału Kościoła od państwa. Ustawy gwarantujące realizację powyższej zasady obowiązywały w Marylandzie *de facto* do obalenia rządów Charlesa Calverta Drugiego Lorda Baltimore w 1689 r., a *de iure* do przejścia władzy w kolonii przez gubernatora królewskiego w 1692 r.⁷¹ Jeszcze w tym samym roku na mocy *An Act for the Service of Almighty God and the Establishment of the Protestant Religion wi-*

⁶⁹ Tamże, s. 567.

⁷⁰ *Proceedings and Acts of the General Assembly, April 1666-June 1676*, «AMO» 2, s. 399. Przywilej ten dotyczył jednak tylko świadczeń publicznych, natomiast należną właścicielowi rentę feudalną z tytułu posiadania ziemi w Marylandzie duchowni zobowiązani byli płacić na zasadach ogólnych.

⁷¹ Patrz P. MICHALIK, *Stosunki polityczno-wyznaniowe...*, s. 157-169.

thin this Province w Marylandzie wprowadzono rzeczywisty *establishment* anglikański, którego podstawą był powszechny podatek kościelny (*poll tax*) na rzecz utrzymania *Church of England*, który do końca okresu kolonialnego zachował status Kościoła państwowego w Marylandzie⁷².

LEGAL GUARANTEES OF REALIZATION OF THE IDEA
OF THE SEPARATION OF CHURCH AND STATE
IN THE 17TH CENTURY MARYLAND

Summary

The paper is devoted to an analysis of church – state relations in the seventeenth century Maryland, an English colony founded in America in 1634 a Catholic, by Cecil Calvert, Lord Baltimore. As far as the paper concerns in seventeenth century Maryland there was not only religious toleration but also the separation of church and state. Although formally *Charter of Maryland* introduced Anglican establishment in the colony, lords Baltimore sought to realize the idea of the separation of church and state from the very beginning of the history of Maryland till the overthrow of Charles Calvert in 1689. Under the lords Baltimore the separation of church and state in Maryland was in practice guaranteed by several legislative acts enacted by Maryland General Assembly and sanctioned by Lord Baltimore, particularly *An Act ordaining certain Laws for the Government of this Province* from 1639, *An Act for Church liberties* from 1640 and *An Act Concerning Religion* from 1649.

⁷² *Proceedings and Acts of the General Assembly, April 1684-June 1692*, «AMO» 13, s. 425-430.